Rozwój chasydyzmu wzbudził głębokie obawy w sferach rabinicznych, wśród tradycyjnych przywódców judaizmu. Obawy uzasadnione ranami, które zadane zostały judaizmowi przez mesjanistów—odstępców, począwszy od Sabataja Tzwi i skończywszy na Jakubie Lejbowiczu Franku.

Na czele przeciwników Chasydyzmu (Mitnagdim) stanął największy autorytet w ówczesnej oficjalnej nauce rabinicznej — Rabi Eliahu ben Szlomo zwany Gaonem z Wilna (1720—1797). Postać i tryb życia Gaona z Wilna stanowiły pełne przeciwieństwo do twórców i przywódców chasydyzmu. Wyposażony przez naturę w genialne zdolności oddał je całkowicie i bez reszty studiom talmudycznym. Prowadził wyjątkowo ascetyczne i prawie pustelnicze życie. Narzuciwszy sobie żelazną dyscyplinę, był także wymagający w stosunku do innych.

Bezpośredni impuls do ataku na chasydyzm dała decyzja króla Stanisława Augusta z r. 1764 o likwidacji „Sejmu Czterech Ziem", a także „Rady Głównych Kahałów Litwy", którą tworzyły kahały Wilna, Grodna, Brześcia, Pińska i Słucka i wszelkich związków gmin żydowskich. Zadany został cios autonomii żydowskiej w Polsce i na Litwie, z czego skorzystali skwapliwie chasydzi, organizując swoje domy modlitw wbrew stanowisku miejscowych rabinów.

Władza rabinów, zwłaszcza na Litwie i Białorusi, i ich duszpasterski wpływ jako nauczycieli ludu i stróżów tradycyjnego stylu życia i wiary zostały zagrożone. W tej sytuacji rzucono w Wilnie w r. 1772 klątwę (cherem) na chasydzką „sektę burzycieli", listy w tej sprawie zostały rozesłane do wszystkich głównych gmin żydowskich na Litwie, na Białorusi, a także w Galicji. Klątwę z Wilna powtórzono w roku 1781. Przywódcy chasydyzmu nie milczeli, lecz ze swej strony przedstawiali swoje idee i atakowali „skostniałych" rabinów w swoich wydawnictwach. Drukarnie chasydzkie działały w mieście Korzec niedaleko Międzyrzecza Woł., w Sławucie na Wołyniu oraz w Żółkwi w Galicji.

Mimo wielkiego autorytetu Gaona z Wilna klątwy nie przyniosły pożądanego wyniku, nie udało się postawić tamy na drodze rozwoju chasydyzmu. Jednakże i chasydyzm podlegał zmianom, jego ostrze skierowane przeciw rabinom stępiało. Z czasem burze się uspokoiły, obie tendencje w judaizmie nauczyły się współistnieć, a nawet współżyć ze sobą dla ogólnego dobra. Było to tym bardziej potrzebne, jako że w międzyczasie wyrosło nowe zagrożenie, które w jednakowej mierze zagrażało obu nurtom, i „rabinizmowi" i „chasydyzmowi".

W Europie Zachodniej rozwijały się wśród Żydów nowe dążenia oświeceniowe i emancypacyjne związane z nową sytuacją w krajach Europy Zachodniej w przeddzień Rewolucji Francuskiej. Walka o równouprawnienie ludów i o tolerancję religijną sprzyjała także wychodzeniu Żydów z izolacji.

W Berlinie wokół wielkiego uczonego żydowskiego, filozofa Mosze Mendelsona (1728—1786) ukształtowało się środowisko uczonych żydowskich dążących do rozwijania wśród Żydów nauk świeckich i otwarcia im w ten sposób drogi do emancypacji.

Mosze Mendelson, autor wielu dzieł, m.in. „Rozmów Filozoficznych", „Faedona", niemieckiego przekładu Biblii, był prawzorem dla głównego bohatera w dramacie G.E.Lessinga „Natan Mędrzec". Prowadził on podwójną walkę, z jednej strony przeciw antyżydowskim uprzedzeniom w świecie chrześcijańskim i z drugiej przeciw rabinom nie dopuszczającym niezbędnych zmian do szkół żydowskich i do żydowskiego życia.

Ze środowiska berlińskiego wyszli liczni uczeni, którzy odegrali wielką rolę w żydowskim ruchu oświeceniowym jako jego prekursorzy i szerzyciele. Wielu z nich pochodziło z miast i miasteczek Polski. Do najbardziej znanych należeli: Aba Głusk z Lublina — samouk filozof, opisany w słynnym poemacie poety niemieckiego Adelberta Chamisso; Rabi Izrael Zamość (1700—1772) — filozof, matematyk i astronom, nauczyciel Men- delsona; Rabi Baruch ben Jaakow Szik ze Szkłowa na Białorusi (1744—1807) — lekarz, filozof, matematyk i lingwista. Baruch Szik przetłumaczył Euklidesa na hebrajski, napisał pracę z trygonometrii p.t. „Keneh Hamida", książkę o higienie i medycynie p.t. „Derech Jeszara", przygotował duże dzieło medyczne „Sefer Refuot", wydane po jego śmierci. Rabi Szik był lekarzem osobistym księcia Radziwiłła i równocześnie sędzią (dajan) w sądzie wyznaniowym w Słucku; Jehuda Margolis z Chocimia — filozof, przyrodnik i chemik; Jehuda Hurwicz z Wilna — lekarz, etyk i poeta (zm. w r. 1797); Mendel Lepin z Satanowa na Podolu (1749—1826) — lekarz, matematyk, wybitny lingwista. Lepin był bliskim współpracownikiem księcia Adama Czartoryskiego, autorem dzieła o naukach przyrodniczych „Igrot Chochma", podręcznika o higienie i medycynie, dzieła o etyce „Cheszbon Hanefesz". Przetłumaczył także na hebrajski wielkie i sławne dzieło Tisso o lekach ludowych „Refuot Haam"; Szlomo Majmon z Nieświeża (1753—1800) — wybitny filozof i matematyk; Rabi Szlomo Chełm z Zamościa — filozof, matematyk, astronom, oświecony rabin z Chełma, Zamościa i Lwowa, autor komentarza do dzieła Majmonidesa „Jad Chazaka" p.t. „Markewet Hamiszna"; Rabi Eliahu ben Mosze z Pińczowa — wybitny matematyk (wiek XVIII), wydał dzieło z zakresu algebry „Ir Cheszbon" oraz z geometrii „Berurei Midot". Rabi Tuwiah ben Meir z Harszyc wydał książkę o problemach matematycznych i geometrycznych „Sefer Berurei Hamidot".

Należy tu wyjaśnić, że choć Gaon z Wilna bronił tradycyjnego stylu życia Żydów, to i on w odróżnieniu od wielu rabinów uważał, że „wszystkie nauki" są niezbędne dla Tory i że należy studiować „nauki zewnętrzne" — astronomię, geografię, matematykę, medycynę i inne, aby zrozumieć Talmud. Wszakże i on, zanim się zamknął w swoim wileńskim odosobnieniu, przewędrował przez Polskę i Niemcy, studiując w różnych zachodnio-europejskich ośrodkach talmudycznych, m.in. także algebrę, geometrię, trygonometrię, astronomię. Napisał też książkę poświęconą tym dziedzinom wiedzy p.n. „Ail Meszulasz".

*

Wiek XIX przyniósł emancypację Żydom w krajach Europy Zachodniej. W Europie wschodniej i środkowej sytuacja nie była tak sprzyjająca, lecz i tu „świeży powiew" idei emancypacyjnych i wolnościowych poprzedzanych przez ruch oświecenia żydowskiego (Haskala) wdarł się szeroko do przymusowych i własnowolnie stworzonych gett. Otwierano żydowskie szkoły świeckie, młodzież żydowska garnęła się szeroko do oświaty i wiedzy, do zdobywania nowych niedostępnych dotąd dla niej zawodów. Pozbawieni elementarnych praw, prześladowani i poniżani Żydzi poczęli prostować swe umęczone plecy. Poczęła powstawać świecka literatura i prasa żydowska w języku hebrajskim, w języku jidysz, a także w językach narodów, wśród których Żydzi mieszkali. Poczęły powstawać żydowskie organizacje oświatowe, kulturalne i polityczne. Rozwinęła się walka przeciw dyskryminacji, o prawa ludzkie, o równouprawnienie.

Coraz wyraźniejszy stawał się udział Żydów w rozwoju nauki i kultury narodów, wśród których żyli. Pojawiły się coraz liczniej nazwiska Żydów — luminarzy nauki, literatury i sztuki. Żydzi przyłączyli się także coraz liczniej do ruchów wolnościowych i niepodległościowych narodów, wśród których żyli, brali coraz szerszy udział w walkach o wolność i niepodległość Polski, a także w narastającej walce Rosjan, Białorusinów i Ukraińców przeciw carskiemu samowładztwu i uciskowi. Do historii zmagań Polaków o niepodległość wszedł Berek Joselewicz (1764—1809), kupiec żydowski, który sformułował żydowski pułk kawalerii i walczył w powstaniu kościuszkowskim, w legionach Dąbrowskiego i poległ pod Kockiem w bitwie z Austriakami, a także rabin Ber Meisels — działacz niepodległościowy polski w latach 1846—1861.

Ani Wielka Rewolucja Francuska, ani Wiosna Ludów nie zlikwidowały antysemityzmu. Po wiekach prześladowań Żydów z pobudek religijnych doszedł w wieku XIX antysemityzm ekonomiczny i polityczny jako odpowiedź na wyjście Żydów z izolacji i na ich próby zajęcia równouprawnionego miejsca w życiu gospodarczym, kulturalnym i politycznym krajów osiedlenia. Jednym z najbardziej jaskrawych objawów niewygasłego antysemityzmu na zachodzie Europy był słynny proces A. Dreyfusa w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku i towarzyszące mu ekscesy antysemickie we Francji. Na wschodzie działo się jeszcze gorzej. W

latach 1881—1882 oraz w latach 1903—1906 przez Rosję carską przeszła fala krwawych pogromów. W miastach i miasteczkach Ukrainy, Besarabii i Białorusi bandy tzw. „czarnej sotni", czyli członków kierowanego przez duchowieństwo prawosławne i żandarmów „stowarzyszenia narodu rosyjskiego" stawiających sobie za cel ochronę „samodzierżawia i prawosławia", mordowały masowo Żydów, paliły i grabiły żydowskie siedziby. Władze carskie organizowały krwawe pogromy antyżydowskie po to, aby osłabić i zdemoralizować ruchy wolnościowe narodów Rosji.

Pogromy i prześladowania Żydów w Rosji carskiej, pogłębiająca się nędza mas i brak perspektyw na poprawę ich sytuacji ekonomicznej i prawnej stały się przyczyną emigracji Żydów do krajów Europy Zach. i przede wszystkim do Stanów Zjednoczonych w poszukiwaniu Chleba i praw ludzkich. Emigracja przybrała charakter exodusu, masowej ucieczki Żydów z Ukrainy, Białorusi, Besarabii i Litwy na Zachód i za ocean. Emigrowali także Żydzi z Polski, Rumunii i Węgier.

W roku 1900 ludność żydowska w Stanach Zjednoczonych osiągnęła milion ludzi, podczas gdy w roku 1820 liczyła tylko około 8 tysięcy. Rosło znaczenie Żydów amerykańskich korzystających z równouprawnienia i z wolności obywatelskich. W r. 1875 powstał w Cincinnati „Hebrew Union College", w r. 1886 założono w Nowym Jorku „Jewish Theological Seminary", w r. 1885 w Pittsburgu dano początek nowemu nurtowi w judaizmie — nurtowi „reformowanemu" (Platforma Pittsburska), który zerwał z niektórymi tradycjami judaizmu, wprowadzając nowoczesny styl i obyczaje do synagog i szkół żydowskich.

Czasy żydowskiego oświecenia i dążeń emancypacyjnych Żydów w Europie wyzwoliły także judaizm z izolacji — lecz niosły jednocześnie wielkie zagrożenia. Emancypacji towarzyszyła bowiem groźba utraty tożsamości religijnej i narodowej Żydów. Wraz z emancypacją postępowała w warunkach diaspory asymilacja Żydów i zrywanie przez liczne jednostki więzów ze swym narodem i z wiarą przodków.

Opracował: Leon Baranowski, Buenos Aires - Argentyna